

PROBLEMA OBIECTIVITĂȚII VALORILOR ÎNTR-O LUME PLURALISTĂ ȘI DIALOGALĂ

Zbigniew WENDLAND,
Varșovia, Polonia

Dragi prieteni din România și din străinătate,
la începutul discursului meu, aș dori să spun câteva cuvinte pentru a-mi exprima sincerele mele mulțumiri organizatorilor acestui congres pentru invitația de a participa la acest mare eveniment: prof. Dancă Wilhelm și celorlalți membri (profesori) ai Institutului Catolic din Iași, prof. George McLean și domnișoarei Hu Yepping de la Consiliul pentru Cercetarea Valorilor și Filozofiei din Washington. Pentru mine este o onoare și, fără îndoială, o plăcere de a lua parte la congresul organizat în această țară cu care Polonia întotdeauna – și, în special, în momentele dificile ale istoriei – a avut relații foarte bune.

În lucrarea mea, pregătită pentru acest congres, nu aș dori să mă prezint ca un mărturisitor al unei religii sau al alteia, ori ca un susținător al unui curent filozofic, școli sau orientare, ci ca un cercetător al filozofiei contemporane în sfera ei largă. În cercetările mele încerc să arăt ceea ce are de spus filozofia contemporană în multe privințe ce țin de filozofia societății și filozofia culturii. De exemplu, criza societății contemporane, rațiunea problemelor umane și sociale, problema metafizicii, problema valorilor și a solidificării lor, precum și altele.

Voi încerca să trasez unele concluzii ce provin din punctele de vedere ale atât de multor școli filozofice, curente etc. și, uneori, intenționez să formulez propriile mele opinii care-mi par a fi convingătoare pe baza argumentărilor bogate create de către filozofii contemporani. În lucrarea de față voi face referință la lucrarea pe care am susținut-o cu ocazia seminarului organizat de către Consiliul pentru Cercetarea Valorilor și Filozofiei din Washington, în toamna anului 2004. Ceea ce doresc să prezint aici, în raport, este (de fapt) o continuare a conținutului acelei lucrări. Această lucrare se referă, îndeosebi, la problema fundamentului obiectiv pentru valori în condițiile în care ar putea fi create de către paradigma așa-numitului „raționalism dialogic”¹ care a reprezentat axioma de bază a lucrării

¹ Asupra subiectului „rațiunea dialogică”, vezi, de asemenea, lucrarea mea: Z. WENDLAND, „Rațiunea dialogală ca fundament cultural pentru societatea civilă universală”, *Dialog și Universalism* 5-6 (2005) 111-131.

mele, pe care am susținut-o în Washington, presupunând că, în orice moment, această paradigmă s-ar putea realiza.

Prezint aici principalele propoziții ale punctului meu de vedere asupra „rațiunii dialogice” ca pe fundamente culturale pentru societatea civilă contemporană. În general, sunt înclinat să recunosc că această criză a lumii din ziua de astăzi este în însăși esența ei o criză a rațiunii. Este cu adevărat ceva simptomatic pentru gândirea critic-negativă despre societatea actuală și despre starea ei viitoare faptul că această criză a civilizației poate fi adusă la criza rațiunii, pentru ca, în schimb, căderea rațiunii să fie tratată ca cel mai important simptom și, simultan, cauza decăderii întregii civilizații occidentale. Ca o consecință la acestea, criticii percep o semnificație aflată în declin a modelului prezent al raționalismului occidental, care mai devreme fusese recunoscut ca cel mai hotărâtor factor al progresului civilizației noastre, ca sinonimul *iluminării* și modernității. În trecut, iluminarea și rațiunea erau în relație cu progresul și modernitatea, cu toate că, în prezent, rațiunea, înțeleasă prin știință, tehnologie, economie și sisteme de putere, s-a dovedit a fi un instrument foarte ambiguu, care conduce în mod frecvent la rezultate nedorite, fiind înșelătoare, absurdă, uneori chiar criminală, rațiune ale cărei simboluri au devenit coșurile ce fumegă de la Auschwitz, în Gulagurile din Munții Ural și, nu cu mult timp în urmă, unele cazuri de genocid în Africa și în Balcani, precum și cele două turnuri gemene devastate de teroriști ale World Trade Center din New York, și moartea sutelor de copii din Beslan² (Rusia). Cunoștința că omul, care își gândește acțiunile în mod elaborat, fiind calificat ca o creatură rațională încă din zorii civilizației occidentale și, deci, drept creatorul bunătății și a altor valori pozitive, poate cauza atât de mult rău, dezastre programate în mod rațional, a trebuit să se zguduie alături de credința întru temeinicia rațiunii.

Luând în considerare aventurile rațiunii active din cadrul civilizației occidentale, voi indica două mari tipuri de existență a raționalismului, din trecut până astăzi, ca două paradigme ale rațiunii active: (1) „raționalismul metafizic” și (2) „raționalismul instrumental”. Cu alte cuvinte, propun o teză în care cele două paradigme de raționalism, față de toate condiționările contemporane: sociale, culturale, politice, filozofice și altele, și-au epuizat astăzi posibilitățile lor creatoare. A venit un timp în care trebuie să căutăm un alt tip de raționalism menit să corespundă mai bine la provocările existente în prezent, provocări în fața cărora omenirea a luat

² Mă refer aici la acțiunile teroriste ce au avut loc la începutul lunii septembrie a anului 2004 într-un oraș în Caucazul de Nord, în urma cărora mulți copii și oameni adulți au fost uciși.

poziție și, mai mult, acest nou tip de raționalism să se integreze în starea de cunoștință filozofică contemporană.

Raționalismul instrumental pare să fie ambiguu în consecințe și, pe deasupra, prezintă o înclinație de a se transforma într-un fel de iraționalitate. De partea cealaltă, raționalismul metafizic și-a pierdut puterea de a fi eficace ca urmare a evoluției istorice a filozofiei însăși. Secolul al XX-lea a fost anunțat ca fiind post-metafizic sau chiar anti-metafizic prin multitudinea de curente filozofice contemporane, precum și prin mulțimea de filozofi. Și totuși, chiar dacă metafizica ar merita să fie apărută în continuare – și sunt mulți cei care reușesc aceasta cu succes –, eu sunt de părere că problema metafizicii, și, cel puțin, așa-numita metafizică a temelior – luând în considerare multiplele amenințări esențiale pentru existența în viitor a omenirii, precum și a lumii fizice – și-a pierdut importanța.

Toate eforturile filozofilor, precum și ale tuturor oamenilor raționali și activi, ar trebui să fie direcționate către procesul de sculptare a unui nou tip de raționalism ca o nouă paradigmă ce ar putea funcționa în toate civilizațiile existente astăzi. Propunerea mea este de a marca acest nou tip de raționalism cu termenul de „raționalism dialogic”. Acest tip de raționalism ar putea fi agentul care să unească oameni, națiuni, regiuni, civilizații, culturi, religii, direcții filozofice etc., dincolo de diferențele și controversele care există în zilele noastre, iar aceasta, în numele celor mai importante valori actuale, după cum ar putea să diminueze, dacă nu să anihileze marile amenințări. Conceptul de „raționalism dialogic” poate fi discutat pe baza punctelor de vedere ale marilor realizări a filozofiei contemporane, precum filozofia dialogului sau punctele de vedere ale lui Jaspers, Popper, Habermas, ale reprezentanților post-modernismului și alții.

Referindu-mă la filozofia post-modernistă, care respinge ferm ideea de obiectivitate metafizică cu aplicație la adevăr, bunătate și toate celelalte valori, aș dori totuși să spun că, în timp ce vorbim despre problema obiectivității cu referire la lumea pluralistă a valorilor ce a fost postulată de reprezentanții postmodernismului, ar trebui să punem această problemă la un nivel mai general și în relație cu mai multe puncte de vedere, decât cu unul singur care înseamnă postmodernism.

Apare aici o întrebare mai generală și mai importantă: ce se va întâmpla cu ideea de obiectivitate cu aplicație la valori, dacă cineva recunoaște pluralitatea ca pe o valoare, poate ca pe una dintre cele mai importante în lumea contemporană a multitudinii de culturi, religii, civilizații, regiuni geografice, puncte de vedere filozofice, a varietății de popoare, de oameni etc.? Iar în fața „realității pluralismului” (așa cum a fost numită de către John Rawls), vorbim aici despre raționalismul dialogic, care, ca paradigmă, oferă tuturor participanților la dialog drepturi egale în a-și exprima părerile

sau propunerile pentru a înțelege o atare valoare, principiu, lege, noțiune morală etc. Aceasta conduce la situația în care cineva poate suspecta că orice poate fi o valoare, indiferent de ceea ce se propune ca valoare și de cine face acea propunere. Sau poate că răspunsul ar fi că nu există deloc valori care să aibă caracterul universal binevoitor?

Ambele atitudini: prima – relativismul, în relație cu scepticismul, subiectivismul, sociologismul etc.; a doua – nihilismul, în relație cu subiectivismul extrem și anarhismul, nu trebuie păstrate ca ultimul cuvânt de spus, pentru că aceste atitudini lasă omenirea într-o mare confuzie, iar uneori au trezit opoziții acerbe. Uneori, cum ar fi în cazul relativismului și scepticismului, avem de-a face cu atitudini care din punct de vedere logic se răstoarnă ele însele din cauza unei tensiuni interne în contradicțiile lor de bază.

Printre altele, așa cum s-a demonstrat în lucrarea mea de la Washington, motivul cel mai important pentru susținerea unei opoziții puternice împotriva postmodernismului a fost o neînțelegere din partea multor filozofi asupra asasinării postmodernismului pe baza atitudinii obiectivismului metafizic față de valori, în special, față de trei, care sunt cele mai fundamentale în civilizația noastră: adevărul, binele și frumosul. Dar, de fapt – după părerea mea –, gânditorii postmoderniști, mulți dintre ei, resping doar obiectivismul metafizic, însă atitudinea lor nu vrea să însemne nici un fel de nihilism, anarhism sau subiectivism extrem față de valori. Aceasta înseamnă că postmoderniștii serioși nu vor ca lumea să existe fără nici un fel de valori. Ei doar accentuează faptul că toate valorile au un caracter exclusiv uman. Mai mult, apreciez câteva conținuturi de valoare pe care postmodernismul le introduce, în special, față de filozofia contemporană a culturii. Merită întotdeauna să subliniem faptul că mișcarea postmodernistă asigură un sprijin puternic celor două principii importante ce au determinat bazele fundamentale ale civilizației occidentale: „libertatea creației” și „pluralitatea opiniilor”. Celălalt conținut valoros care este introdus de postmodernism în cultura prezentă este un interes și un respect față de ceea ce este mic, puțin, individual, periferic, irepetabil și, deci, ceea ce este amenințat în existența lui și lipsit de apărare în înfățișare față de diferitele mari puteri. Eu percep acest aspect al gândirii postmoderniste ca un leit-motiv luat din „Dialectica negativă” a lui Theodor W. Adorno³, unul dintre cei doi fondatori ai Școlii de la Frankfurt, leit-motiv care a fost numit scufundarea micro-logică (*mikrologische Versenkung*) în acea non-identică *schemata* ce sfârșește, în genere, în reguli universal recunoscute, standarde obligatorii ș.a.m.d. Drept exemple ne folosesc cazuri precum:

³ Cf. Th. W. ADORNO, *Negative Dialektik*, Frankfurt am Main 1966.

națiuni mici amenințate, culturi care dispar, limbi uitate, indivizi umani respinși, persoane private de demnitate, înțelesuri subestimate, posibilități nepercepute etc. Exemplele date mai sus țintesc asupra ariilor de interes din partea diferitelor curente filozofice care sunt aruncate în sacul comun sub numele de „postmodernism”, cu intenția frecventă de a plasa acest sac pe grămada de gunoi de material aruncat sau de creaturi avortate ale culturii⁴.

Desigur, curentele postmoderne nu merită o asemenea soartă, întrucât ele se încadrează foarte bine în peisajul gândirii filozofice a secolului al XX-lea, creat de multe direcții filozofice.

Ținând seama de problema obiectivității valorilor, se poate spune că singura diferență esențială – pe de o parte, față de orice anti-obiectivism al gânditorilor moderni și, pe de altă parte, față de mulți filozofi care se recunosc pe ei înșiși drept avocați ai obiectivității adevărului și ai altor valori, filozofi precum Bubber, Popper, Habermas și alții – este doar aceea că primii propun deschis și sincer eliminarea noțiunii de obiectivitate din limbajul științei și filozofiei, înlocuind această noțiune cu altele precum: toleranță, solidaritate și inter-subiectivitate, în timp ce ultimii păstrează, într-adevăr, noțiunea de obiectivitate, negând totodată, *expressis verbis*, toate suspiciunile asupra relativismului, dar, în același timp, ei, de fapt, identifică obiectivitatea cu inter-subiectivitatea obținută în virtutea dialogului și a înțelegerii.

Așadar, diferența dintre postmoderniști și adversarii lor nu este mare, ci, mai degrabă, pare să fie, și aceasta datorită faptului că și unii și alții renunță la obiectivitatea metafizicii, o diferență de eforturi în a recunoaște existența unor sfere autonome, independente de ființă, la care omul, într-o oarecare măsură, ar putea să găsească o cale de acces, o cheie sub forma unui sistem de cunoaștere construit în mod adecvat, având la dispoziția sa, în mod simultan, orice fel de posibilități supra-umane de a preciza cât de corespunzător este acest sistem de gândire cu acea sferă de existență autonomă, dincolo de om. Un bun exemplu al acestui punct de vedere poate fi Habermas, cel mai mare adversar al postmodernismului, care acceptă, simultan, argumentul despre sfârșitul metafizicii privind epoca prezentă ca fiind post-metafizică și ne asigură univoc că obiectivitatea nu este nimic altceva decât inter-subiectivitatea, fixată ca un rezultat al proceselor de comunicare dintre oameni, care, pe calea acesteia, stabilesc acorduri în privința substanței și sferei valorilor recunoscute.

⁴ Numai într-o asemenea manieră înțeleg scrisoarea scandalosă și care își compromite autorii, scrisă de către cercul de filozofi de la Cambridge, protestând împotriva venirii la Cambridge a creatorului filozofiei deconstrucției, Jacques Derrida, cu ocazia premierii sale de către Universitatea Cambridge în 1992.

O poziție similară lui Habermas în ceea ce privește metafizica este cea a lui Popper, cu singura diferență că poziția acestuia era mai neconsecventă în aparență, și aceasta, din cauză că Popper, pe de o parte, respingea metafizica, de exemplu, sub forma atitudinii istorismului, dar, pe de altă parte, autorul „Sărăciei istorismului” vorbea despre existența adevărului obiectiv ca despre ceva care există, deși era obținut prin procesul neîntrerupt de apropiere față de idealul presupus. Aceeași problemă o avem și în ceea ce privește faimosul concept al lui Popper despre existența „lumii a treia” într-o formă de colectare a tuturor ipotezelor științifice, legilor și teoriilor, precum și a produselor altor tipuri de activitate umană (opere de artă, creații ale tehnicii etc.), care erau comparate cu existența lumii platonice a ideilor de către autorul „Cunoașterii obiective”⁵.

De asemenea, reprezentanții filozofiei dialogului, ale căror opinii au fost expuse în secolul al XX-lea, au putut fi recunoscuți ca deschizători ai procesului de formare a raționalismului dialogic și care, pe de o parte, au aruncat tradiționala metafizică a temeliiilor, însă, de cealaltă parte, în mod deliberat au folosit expresii precum: metafizica orientării, metafizica dialogului, metafizica întâlnirii și altele.

Dar, mai mult, există unele cazuri precum cel al lui Heidegger și Levinas, care arată că uneori filozofii exprimă o atitudine critică față de metafizică, ceea ce înseamnă, de fapt, doar către un singur tip de metafizică, și imediat revin la metafizica unei alte arte.

Toate aceste exemple, care arată eforturile de părăsire a metafizicii și de revenire la ea, care resping metafizica, dar care nu sunt, sub nici o formă, consistente și finale, doar atrag atenția că metafizica, ce constă în căutarea certitudinii și obiectului final ca temelie a tot ceea ce există, constituie o tentație continuă și o nevoie a minții umane. Și deși există anumite tendințe distincte, strâns legate de modernitate și post-modernitate, de renunțare la investigațiile metafizice și de închidere față de așa-numitele adevăruri empirice și convenții umane sau acte de învoială, nu ne vom descotorosi niciodată de această tentație ancorată în natura umană de a percepe lumea în categorii codate într-un fel, a căror cheie se găsește undeva în orice adânc.

Mulți filozofi și curente filozofice contemporane au renunțat la conceptul metafizic de obiectivitate. Unul dintre motivele acestei renunțări este presupunerea că, procedând în felul acesta, filozofia scapă de întrebările dificile și nesigure – unii încearcă – și de controversele ce nu se mai termină ale acesteia, în măsura în care este posibil să intri în contact cu realitatea, fiind independent de minte, cultură și limbaj.

⁵ K. R. POPPER, *Objective Knowledge*, Londra 1972.

Filozofii din ziua de azi ajung într-o măsură din ce în ce mai mare la concluzia că nimeni nu va putea găsi un atare punct de fixare datorită căruia vom putea fi capabili să găsim ceva precum concordanța cu Absolutul sau cu realitatea așa cum este în sine însăși. Adițional, mai există și alte argumente culturale, sociologice sau chiar politice, care ne permit să tragem concluzia că în condițiile contemporane este lipsit de sens și inefficient să persistăm asupra conceptului metafizic de obiectivitate. De exemplu, cineva poate presupune că renunțarea la disputele asupra adevărului obiectiv, înțeles în sens metafizic, înlătură una dintre cauzele ce generează fundamentalismele politice, care sunt o sursă a disputelor, conflictelor, chiar a războaielor și a activităților teroriste.

Dar aceasta nu înseamnă că oamenii nu vor trăi, și ar trebui să trăiască, fără nici un concept de obiectivitate, aceasta însemnând, de fapt, valori întemeiate obiectiv. În primul rând, din cauză că mai există și un al doilea tip de obiectivitate, la care obiectivitatea este echivalentă cu inter-subiectivitatea, atinsă pe calea dialogului interpersonal, internațional, intercultural etc., rezultând din actele sale de înțelegere; în al doilea rând, e greu de imaginat că toți oamenii vor dori să trăiască fără valori obiective fundamentate metafizic.

După cum s-a spus și adineauri, metafizica împlinește o nevoie constantă a minții umane, și este mai degrabă imposibil de presupus că oamenii, în orice clipă, vor renunța de a-și mai îndreptăți faptele lor în relație cu valorile obiective ce au fundament metafizic și se vor limita numai la valori care posedă numai acordul uman. Kant a fost filozoful ce a cunoscut acestea mai îndeaproape, când și-a alcătuit faimoasa sa formulă: „A trebuit să suspend cunoașterea pentru a face loc credinței”. Se pare că această formulă a lui Kant nu și-a pierdut nimic din topic și își poate găsi aplicare la situația prezentă determinată de relația filozofiei contemporane față de metafizică. Această nouă aplicare se poate vedea după cum urmează: dacă filozofia, al cărei instrument este rațiunea, fiind ghidată de factori diferiți, nu va mai satisface nevoia umană de fundamentare a vieții umane pe valori întemeiate metafizic, acest spațiu gol va fi umplut de credință, pentru care – după cum știm de la mulți înțelepți, care au aparținut nu numai civilizației creștine, dar și civilizației islamice și hinduse – filozofia este, într-adevăr, foarte necesară, dar nu indispensabilă. Potrivit lui Kant, putem întotdeauna să spunem: „Trebuie să suspend filozofia pentru a face loc acelor valori obiective care îmi sunt oferite de credința mea”.

Rezumând, sunt de părere că lumea de astăzi, care este o lume a pluralismului în creștere, care iese la iveală în multe domenii și aspecte ale vieții umane, pentru a exista pe mai departe, are nevoie de valori. Are nevoie de valori care să fie recunoscute și respectate în mod universal. Problema

valorilor ar trebui să fie cea mai importantă grijă a tuturor oamenilor, în special, a intelectualilor, a preoților, filozofilor etc. Valorile recunoscute și respectate ar trebui să fie luate din achizițiile multor civilizații, culturi, religii și puncte de vedere filozofice, precum și din diversitatea și bogăția gândirii personale a oamenilor care sunt legați de o grijă comună pentru soarta pe viitor a lumii fizice și viitorul speciei umane.

Singura cale pe care este posibilă recunoașterea valorilor necesare, precum și fixarea conținutului și extinderii lor logice, constă în dorința de a găsi înțelegere și dialog. În paradigma „raționalismului dialogic”, despre care am vorbit în raportul meu, cel mai important lucru este dialogul ca singura cale de a regla valorile comune. Totuși, în această paradigmă nu este important din care surse și rațiuni concrete fiecare participant la dialog își extrage valorile și argumentele prin care își determină dreptatea. În această întrebare am putea să admitem întreaga varietate de surse și argumente, după cum sunt, de exemplu, rațiunea filozofilor, credința mărturisitorilor diferitelor religii, anumite puncte de vedere practice, cunoașterea amenințărilor existente, acceptarea unor țeluri comune și altele.

Paradigma raționalismului dialogic derivă dintr-o „distrugere” pozitivă – în sensul pe care-l înțelege Hegel despre cuvântul *Aufhebung* – a două paradigme precedente, adică paradigma „rațiunii metafizice” și paradigma „rațiunii instrumentale”. În paradigma „raționalismului dialogic”, una dintre măsurile suficiente pentru obiectivitatea valorilor este puterea acceptării lor inter-subiective ce rezultă din dorința de a găsi convenții și din dorința de a purta un dialog sincer.

Vă mulțumesc foarte mult pentru atenție!